

(2) Kerkstichting als literair topos met een historische kern

(3) Toen in die lang vervlogen tijden werd overgegaan tot de bouw van een nieuwe kerk werd de **bouwplaats door goddelijk ingrijpen aangewezen**. Dat is althans de inhoud van een legende, waarvan de vroegste en meest uitvoerige schriftelijke weergave te vinden is in de **posthuum uitgegeven Cronicke uit 1597 van Andreas Cornelius (van Staveren)**:

[4] "Anno twaelf hondert vijf en tseventich begonnen een deel huislieden opt Nylant by Bolswert een kerck te maecken, want se -om sulx te doen te dier tyd in Vrieslant -seer yverich waren. Dog siet, een wonderlick stuck, want al wat ze des daags maeckten wierde des nagts weder afghebroken ende dit tot twee ofte drie reysen toe, waeromme sy ten laetsten die wysinghe en leydinge Gods wouden versoecken, slaende daeromme des avonts als sy te bedde souden gaen, twee ossen voor een Sleede, trog ofte Waghen, daerse een splitte eerde met ettelijcke steenen op leyden, segghende waer die van Gots ghehenchenisse des Morgens staet en woudense ter eeren Godts hare kerck bouwen en timmeren. Des morghens opstaende hebbense die voorgeschreven Ossen in een seer leege reidige plaets ghevonden, hebbende op haar Hoornen twee brande Waskeersen, 't welck siende die Huysluyden begonden straxs die plaetse op te hooghen, daerse met groote arbeyt ende moeyte haren Kercke terstont aengelegt ende ghebouwt hebben.'

Een mooi verhaal. Ik neem u van achteren naar voren nog eens mee in de beantwoording van de klassieke vraag: **'wie – wat - waar – wanneer'** :

Wanneer

[5] Om met de laatste te beginnen:

We hebben een beschrijving uit 1597 over een gebeurtenis uit 1275.

Uit een periode van kort na de Re-formatie over een periode van de nog relatief vroege Fórmatie van de katholieke kerk;

Een Kroniek aan de vooravond van de Gouden Eeuw over een periode van de vroege baksteenbouw, de wereld van Jacob van Maerlant met z'n Rijmbijbel, Der Nature Bloeme en Spiegel Historiael.

De Spiegel Historiael is de allereerste in de volkstaal, het Middelnederlands, bewerkte versie van de in het Latijn geschreven Speculum Historiale, een kroniek of geschiedenisverhaal: waarin bijbel, fictie en feiten strijden om voorrang. De geschiedenis begint bij de schepping en eindigt in het jaar 1250.

Het boek werd geschreven in 1284 in opdracht van Floris V, 'der keerlen god' en 'Heer van Friesland'.

1597 en 1275: Dat zijn werelden van verschil: er zit ruim 320 jaar tussen, in mensenlevens zijn dat tenminste acht generaties.

Maar welke documenten waren voor de auteur van de Chronicke beschikbaar in 1597 over 1275 en hoe betrouwbaar zijn die?

Van de Chronicke weten we dat die is samengesteld door een historische persoon, de Harlinger organist Andreas Cornelis, van wie bekend is dat hij in 1589 in Harlingen overleed.

De bronnen waarop hij zich baseert, worden tegenwoordig gerekend tot de geromantiseerde middeleeuwse historieschrijvers, bij wie -net als bij Van Maerlant- fabels en feiten strijden om voorrang.

Mogelijk had Andreas Cornelis de beschikking over oudere documenten, of een niet bewaard gebleven soort Friese Van Maerlant, maar aantoonbaar is het niet.

[6] Tenslotte is de kerk zélf het bewijs.

Het laatst uitgevoerde bouwhistorisch onderzoek dateert de aanleg van het kerkgebouw in het laatste kwart van de 13de of de vroege 14de eeuw aan de hand van de baksteenformaten en metselverbanden. Het bevestigt eerdere aanwijzingen voor de bouwperiode van de kerk, waarbij

men er wel bedacht op moet zijn dat de bouw van de kerk in de 13de eeuw een proces was, dat zich over mogelijk tientallen jaren zal hebben voltrokken.

Ossen

[7] Het verhaal van **de kerkstichting door runderen lijkt een literair topos**, dat is een stijlform, waarbij een regelmatig terugkerend thema wordt gebruikt. In dit geval dat de **stichting door goddelijk ingrijpen middels twee ossen wordt bepaald**.

Eenzelfde soort overleveringen hebben in Friesland bijvoorbeeld de dorpen **Dronrijp, Nijemirdum en Spannum. Ook buiten Friesland** komen dergelijke verhalen meerdere malen voor. Voor Nijland is het in ieder geval een sterk merk geworden.

[8] Met de **huyslieden**, die de ossen beschikbaar stelde, moeten kapitaalkrachtige huis- en grondeigenaren: **agrariërs** zijn bedoeld. In de landbouw van de middeleeuwen maakten de boeren bij voorkeur gebruik **van ossen als trekdier**, boven het paard. Ossen waren minder kostbaar aan voer, sterker op zware klei. De gemiddelde boer bezat twee ossen. Voor het gebruik op zware klei waren soms meer ossen nodig zodat ploegen op de kleigrond een collectieve arbeid was. Collectiviteit is voor de geschiedenis van de Middeleeuwen een belangrijk fenomeen.

Het inspannen voor **een 'sleede, troch ofte waghen met de splitte aarde en ettelijke stenen' (zeg maar een pallet grond en kloostermoppen)** om de bouwlocatie ter markeren, was wat trekkracht van ossen betreft niet problematisch,

[9] maar eenmaal beland in een laag, drassig terrein grond was er ook voor ongeleide ossen **geen weg terug en liep de extra belaste 'sleede, troch ofte waghen' vast in de sompige 'leeghe reidige plaets'**.

[9.1-4] De vraag of de ossen daar helemaal ongeleid of onbedoeld terecht zijn gekomen, is een typisch **21ste eeuwse vraag voor een 'Cold case'**. Zo niet voor de Middeleeuwer, temeer daar de ossen de volgende ochtend werden aangetroffen met **'miracolo – miracolo': 'hebbende op haar Hoornen twee brandende Waskeersen'**.

Landschap

[10; 10.1] Bij het ontstaan van Nijland spelen twee omgevingsfactoren een rol: de zee en het veen. Het oude zeekleigebied in Friesland, het gebied genaamd Westergo, was ongeveer in de 9de eeuw door twee trechtersvormige zeearmen, bijna als een eiland, omsloten.

Vanaf de westkant was er het grote estuarium van de Marne, de Marneslenk.

Vanaf het noorden was het de Middelsee. Die ontstond in de derde eeuw na Christus in het estuarium van de rivier de Boorne. De Middelsee reikte aanvankelijk wellicht niet verder dan Raerd. Daarna volgt een opvallend smaller deel van de Middelsee, de 'flessenhals' van Raerd-Scharnegoutum en dan weer een verbrede 'zak' van Scharnegoutum tot Tjerkwerd.

Die zuidelijke zak is vermoedelijk ontstaan door uitspoeling als gevolg van grootschalige ontginning van de veengronden ten zuiden daarvan.

De veengebieden die ten zuiden van de Middelsee lagen en die aanvankelijk wel drie tot vier meter boven de zeespiegel lagen werden vanaf circa 900 ontgonnen. De ontwatering bracht een grote oppervlakteverlaging mee. Dat waterbezwaar zeeg in noordelijke richting weg, richting Middelsee, waarbij ook oudere bewoningskernen werden veel natter werden en verlaten.

[11] Dat de omgeving van Nijland er veel vroeger werd bewoond, zelfs in het begin van de jaartelling, daarvan getuigt bijvoorbeeld de **Apollo van Nylander syl**. Het beeldje van de Romeinse god Apollo werd in 1926 opgegraven ter plaatse de terp Blanksens bij Nijlandersyl.

Om het veenwater verder te laten afvloeien lijkt het er op dat er een waterlossing is gegraven naar de Middellzee, waarna omgekeerd de zee ook mee invloed kreeg. Het gedeelte dat nu als 'zak' wordt aangeduid werd vanaf dat moment van drie kanten door water aangevallen.

Om hun gebied te beschermen begonnen de bewoners van Oostergo en Westergo vanaf de 11e eeuw **dijken aan te leggen langs de Middellzee**. Deze eerste dijken waren aanvankelijk nog lage dijken en zomerkaden die geen bescherming boden tegen hoge vloedstanden.

[12] Het nieuwland ten oosten van de oude Middellzeedijk zal omstreeks 1100 nog een **Wadden-aanblik hebben geboden met kronkelende slenken**.

[13 13.1] **Het ontstaan van de Zuiderzee in de 12/13de eeuw versnelde de verlanding van de Marne en Middellzee.**

Naarmate het land voldoende was 'opgebild' werd het 'Uytlandt' (het buitendijksland) in grote gebieden afgedamd door een dijk die dwars op de Middellzeedijken werden aangelegd en zo de zeearm steeds verder terugdrong.

Met de aanleg van elke nieuwe dijk verder zeewaarts optrok, verloor de voorgaande dijk haar zeeverende functie en kreeg deze de functie van slaperdijk.

De inpolderingen begonnen ten oosten van Bolsward in de 11de eeuw en eindigden planmatig in 't Bildt in de 16de eeuw en is nog steeds herkenbaar in het landschap.

De eerst aangewonnen Nieuwlanden van de Middellzee zijn nooit intensief bewoond geweest omdat de meeste gronden werden verdeeld onder de reeds bestaande nederzettingen op het **oudland, door het recht van opstrek** bij aanwinning. Naar het noorden toe werd land opnieuw ontgonnen en in gebruik genomen en er kwamen nieuwe boerderijen tot stand en dus nam het aantal bewoners van het nieuwe land (Terra Nova) toe.

Nadat de zee al voorbij Leeuwarden is teruggedrongen, begint men aan de bouw van de kerk bij de nederzetting die bij een zoetwaterpoel met riet, vlakbij een ondertussen fossiele slenk van de Middellzee.

[14; 15] Die fossiele slenk is nog steeds herkenbaar op de actuele hoogtekaart van Nederland in de Kerkgracht en de Nijlander opvaart tot de Nijlander Syl.

Het land was al honderd jaar ingepolderd en in cultuur gebracht.

[16] Het gebied tussen Bolsward en Sneek in combinatie met de Middellzee was op dit punt zo kennelijk breed genoeg dat er ruimte was voor een nieuwe nederzetting tussen beide opkomende steden.

De eerste afsluiting van een deel van de Middellzee betrof de Skieppeleane/Jonge Dijk ten noorden en ten oosten van het dorp Nijland. Deze dijk is aangelegd begin 11e eeuw en zorgde ervoor dat 't Marlan in cultuur kon worden gebracht. Ten zuiden van 't Marlan is het overigens onduidelijk waar de dijk tegen het water van de Middellzee precies heeft gelegen. Door de inpoldering van dit gebied was het gevaar van overstromingen in het laag gelegen veenlandschap ten zuiden van 't Marlan nagenoeg verdwenen.

Niet lang daarna volgde de dijk Hartwert-Klieuw, die de inham van de Middellzee richting Waaxens afsloot.

De volgende afsluiting, begin twaalfde eeuw, betrof de Nijlandsdijk/Lage Dijk tussen Grootewierum en Scharnegoutum.

Wat is nodig voor kerkstichting

Wat het vroege christendom nu precies inhield en welke betekenis het had in de levens van de bewoners, is anno 2019 niet alleen onduidelijk, maar ook niet meer inleefbaar: wij staan bijna 750 jaar later mentaal en fysiek op te grote afstand. De Middeleeuwen zijn een extreem buitenland in het verleden van ons eigen land.

In de legende is sprake van huislieden op 't Nieuwland bij Bolsward (dus niet bij Sneek) die een kerk willen stichten.

De stichting van de nieuwe kerk in Nijland past in het patroon van de toename van kerkstichtingen vanaf de 12de tot diep in de 13de eeuw.

De stichters van de talloze nieuwe kerken van de twaalfde en dertiende eeuw waren in het algemeen aanzienlijke Friezen uit de streek zelf, omdat het landsheerlijk gezag niet tot ontwikkeling was gekomen. Naast individuele fundaties waren er initiatieven waarbij de kerkstichting gedragen werd door beperkt aantal grondbezitters.

Maar wanneer je het hele verhaal in de Kroniek een beetje overziet dan vraag je je af waarom tot driemaal toe frustreren van de eerste aanleg van een kerk in de Middeleeuwen die toch bekend staat om haar godsvrucht. Wie deed dat en waarom??

[17] Van wie was de grond en waaraan moet de ideale plek voldoen???

In Friesland verkeren we in de gunstige situatie dat **het eigendomsrecht van grond tot in de Middeleeuwen is ter herleiden**. Het blijkt dat de grond (tot de 20ste eeuwse ruilverkavelingen) altijd tamelijk statisch was. De vorm van de percelen bleef eigenlijk ongewijzigd, het bezit veranderde slechts langzaam en navolgbaar.

De meest uitgebreide machtsfactor waren de kloosters.

Om te beginnen waren er **7 kloosters die rondom Nijland** bezittingen hadden, waarbij de **landerijen van de Kruisbroeders in Sneek Nijland zo'n beetje omsloten**. Ondanks het grondbezit hebben zij geen rol gehad bij de kerkstichting of de verhindering ervan. Het klooster in Sneek werd **pas in 1462 gesticht**. Mogelijk kwam dit **bezit uit het Oude Hospitaalklooster te Sneek** (na 1206)???

Hiervoor is al gesproken over het recht van opstrek. Dat geldt zeker voor het veengebied.

Woeste gronden en nieuw land, zoals dat van de Middellzee, golden in principe als landsheerlijk. **Bij gebrek aan landsheerlijk gezag kwam land al snel bij de hoofdelingen als plaatsverangers van het landsheerlijk gezag uit.**

Zeker toen de kerkgebouwen in **tuf- en baksteen gebouwd gingen worden, waren de hulp en de netwerken van de lokale en regionale elite onontbeerlijk.**

Dat treft, want ook de talrijke stinzen en mottes waarop ooit stinzen hebben gestaan, blijken voor het merendeel ook uit de twaalfde en dertiende eeuw te dateren!!!

Rondom Nijland waren dat er al 7: het Epemagoed, later Doniastate, het 'Hesselingagoet, stins en staten leggende upt nijland' (1424), en een stinswier bij 'Wybinga goed', het Wiaerda- of Wiaerdemagoed, de terp Blanksens ten noorden van de Nijlanderzijl was de aanvankelijke vestiging of stins van de voorouders van de Hottinga's. In de 13de eeuw verplaatsten zij zich naar de plaats die tot op heden toe bekend is als Hottingastate.

Met elkaar vormden zij vermoedelijk het dorp Dodokerk.

Nog in 1399 is er sprake Doedenkerke, als Hero Hottinga door hertog Albrecht van Beieren begiftigd wordt met *'die ambochtheerscap ende daghelix gerecht van Doedenkerke.'*

De relatie van de Hottinga's en van hun nazaten bij de kerk van Nijland is vanaf de vijftiende eeuw aantoonbaar, maar ver voordien zeker niet uitgesloten.

De naam Dodo-kerk verwijst ongetwijfeld naar een invloedrijk hoofdceling en het is dus ook niet uitgesloten dat er tot de bouw van de huidige kerk in dat dorp al een kapel stond, waarvan mogelijk Dodo/Doede de stichter/fundator was.

[18; 19] Juist de verbondenheid tussen de kerkelijke autoriteiten en de adellijke bovenlaag doet vermoeden dat er niet alleen religieuze maar ook maatschappelijke motieven ten grondslag lagen aan de verbreiding én de consolidatie van het christendom en de macht van de stichters.

In deze samenleving gaat het om binnen-regionaal en lokaal machtsvertoon, **persoonlijke presentie als leider van de gemeenschap**; een gemeenschap waarvan de eigenerfde boeren, pachters en huislieden natuurlijk deel uitmaken.

De hoofdceling moest zijn **hegemonie laten zien**, niet alleen op zijn stins, maar ook in de kerk.

De kerk vormde in zekere zin het theater waarin hij in het openbaar het vaakst en ook voluit zijn rol als leider van de gemeenschap kon spelen.

Die verbintenis blijkt bovenal wanneer een **zielzorgers uit het familie-fermidden werd aangesteld.**

[20] Zoals Kempo Hottinga. Voor andere verwanten en cliëntele lastiger vast te stellen.

Het blijkt uiterst moeilijk en onzeker waarom eerdere plekken voor de aanvankelijke kerkbouw omstreden waren:

geen goede landbouwgrond opofferen, maar liever een verlande rietpoel, de bestrijding van de dominantie van één of meerdere familie, klooster en vooral wie bestreed wie???

[21]

Als muren konden spreken

Enfin laat dat de opmaat zijn voor een volgende

Ten Hoeve-lezing